ردیف دوره‌ی عالی علی‌اکبرخان شهنازی

نت‌نویسی و تنظیم برای سنتور

حسین خواس

به کوشش

علی بهرامی‌فرد

مؤسسه‌ی فرهنگی ـ هنری ماهور
تهران ۱۴۰۲

فهرست قطعات

CD-1 **دستگاه شور** ..... 24:38 ..... ۱۵
پیش‌درآمد ۱۶
درآمد کرشمه ۱۸
چهارمضراب ۱۹
درآمد اول ۲۲
درآمد دوم ۲۲
آواز نغمه ۲۲
کرشمه ۲۳
گوشه‌ی ترک ۲۴
چهارمضراب گوشه‌ی ترک ۲۴
تحریر فرود ۲۵
حزین ۲۵
شور پایین دسته، عزال ۲۶
آواز ۲۶
فرود آور، کرشمه‌ی فرود و هشتری ۲۷
عزال ۲۸
نغمه‌ی دوضربی ۲۸
شهناز ۲۹
کرشمه‌ی شهناز ۳۰
کرشمه‌ی رضوی ۳۰
قرچه ۳۱
کرشمه‌ی رضوی ۳۱
چهارمضراب ۳۱
گرایلی ۳۲
رنگ ۳۴

آواز ابوعطا ..... 20:16 ..... ۳۷
پیش‌درآمد ۳۸
درآمد اول ۴۰
درآمد دوم ۴۱
کرشمه ۴۱
سیخی ۴۲
چهارمضراب ۴۳
فرود به شور ۴۵
درآمد حجاز ۴۵
عشاق ۴۶

چهارمضراب حجاز ۴۷
ادامه‌ی حجاز ۴۸
عشاق ۴۹
گوشه‌ی ترک ۵۰
دوضربی ۵۱
مثنوی ۵۲
گیلکی ۵۳
رنگ ۵۴

آواز دشتی ..... 15:30 ..... ۵۷
پیش‌درآمد ۵۸
درآمد اول ۶۰
چهارمضراب ۶۰
درآمد دوم ۶۲
آواز و ادامه‌ی آواز ۶۳
چهارمضراب عشاق، ادامه‌ی عشاق و فرود به دشتی ۶۴
گوشه‌ی ترک، چهارمضراب و آواز ترک ۶۵
مثنوی ۶۷
رنگ ۶۸

آواز افشاری ..... 18:17 ..... ۷۱
پیش‌درآمد ۷۲
درآمد اول ۷۵
چهارمضراب ۷۵
آواز ۷۶
کرشمه ۷۶
CD-2 درآمد دوم ۷۷
درآمد سوم ۷۷
درآمد چهارم ۷۸
چهارمضراب ۷۸
درآمد پنجم ۷۹
نهیب ۷۹
رهاب ۸۰
گرایلی ۸۱
فرود ۸۲
رنگ ۸۲

آواز بیات ترک ..... 21:00 ..... ۸۷
پیش‌درآمد ۸۸

چهارمضراب ۹۰
برداشت ۹۲
درآمد اول ۹۲
درآمد دوم، کرشمه ۹۲
درآمد سوم ۹۳
درآمد چهارم و پنجم ۹۳
درآمد ششم ۹۴
درآمد هفتم ۹۴
فیلی ۹۴
دلکش ۹۵
کرشمه‌ی دلکش ۹۶
چهارمضراب دلکش ۹۶
ادامه دلکش در شور ۹۷
چهارمضراب گوشه‌ی ابوعطا ۹۸
گوشه‌ی افشاری ۱۰۰
چهارمضراب گوشه‌ی افشاری ۱۰۰
رهاوی ۱۰۱
فرود به بیات ترک ۱۰۲
مثنوی ۱۰۲
ضربی ۱۰۳
گرایلی ۱۰۴
فرود به دلکش ۱۰۵
فرود به بیات ترک ۱۰۶
رنگ ۱۰۶
دستگاه سه‌گاه 32:12 ۱۰۹
پیش‌درآمد ۱۱۰
چهارمضراب ۱۱۱
درآمد اول ۱۱۴
درآمد دوم ۱۱۴
چهارمضراب ۱۱۵
ادامه‌ی آواز سه‌گاه ۱۱۵
درآمد سوم ۱۱۶
چهارمضراب ۱۱۶
ادامه آواز ۱۱۷
کرشمه ۱۱۸
فرود ۱۱۸
چهارمضراب ۱۱۸

فرود ۱۱۹
حصار و فرود ۱۱۹
مویه ۱۲۱
زابل و چهارمضراب ۱۲۲
زابل ۱۲۳
برداشت مخالف ۱۲۳
درآمد اول مخالف ۱۲۳
کرشمه‌ی مخالف ۱۲۴
کرشمه‌ی دوم مخالف ۱۲۴
درآمد دوم مخالف ۱۲۵
چهارمضراب اول مخالف ۱۲۶
مغلوب ۱۲۷
درآمد سوم مخالف ۱۲۸
چهارمضراب دوم مخالف ۱۲۸
ادامه درآمد مخالف ۱۲۹
چهارمضراب ۱۲۹
فرود به حالت مویه ۱۳۲
مثنوی هدی ۱۳۳
دوضربی ۱۳۳
فرود ۱۳۴
رنگ ۱۳۵

CD-3 **دستگاه چهارگاه** ..... 31:57 ..... ۱۳۹
پیش‌درآمد ۱۴۰
چهارمضراب ۱۴۲
کرشمه ۱۴۴
درآمد ۱۴۵
چهارمضراب ۱۴۶
ادامه‌ی آواز ۱۴۷
زابل ۱۴۷
چهارمضراب زابل ۱۴۸
کرشمه‌ی زابل ۱۴۹
چهارمضراب دوم زابل ۱۵۰
ادامه زابل ۱۵۱
حصار ۱۵۲
فرود ۱۵۳
مخالف ۱۵۳

چهارمضراب مخالف ۱۵۴
ادامه‌ی مخالف ۱۵۴
مغلوب ۱۵۵
کرشمه مخالف ۱۵۶
فرود ۱۵۶
منصوری ۱۵۶
مثنوی حدی ۱۵۸
رنگ ۱۶۰
دو ضربی ۱۶۳
دستگاه ماهور ..... 26:39 ..... ۱۶۵
پیش‌درآمد ۱۶۶
مقدمه ۱۶۹
درآمد اول ۱۶۹
چهارمضراب ۱۷۰
کرشمه ۱۷۱
درآمد دوم ۱۷۱
داد ۱۷۲
چهارمضراب داد ۱۷۲
فیلی ۱۷۳
دلکش ۱۷۴
چهارمضراب دلکش ۱۷۴
فرود ۱۷۶
نیریز، چهارمضراب و فرود ۱۷۶
گوشه افشاری ۱۷۷
چهارمضراب گوشه افشاری ۱۷۸
ادامه افشاری ۱۷۹
ضربی افشاری ۱۷۹
ادامه‌ی آواز افشاری ۱۸۰
فرود ۱۸۰
راک ۱۸۰
صفیر راک ۱۸۱
چهارمضراب ۱۸۱
کرشمه عراق ۱۸۲
عراق ۱۸۲
فرود ۱۸۳
رنگ ۱۸۳

CD-4 **دستگاه همایون** ..... 24:59 ..... ۱۸۵
پیش‌درآمد ۱۸۶
درآمد اول ۱۸۹
کرشمه ۱۸۹
چهارمضراب ۱۹۰
کرشمه ۱۹۱
چهارمضراب ۱۹۳
چکاوک ۱۹۳
چهارمضراب چکاوک ۱۹۴
بیداد ۱۹۶
چهارمضراب بیداد و ادامه بیداد ۱۹۶
بیات راجع ۱۹۸
چهارمضراب بیات راجع ۱۹۹
فرود ۲۰۰
منصوری ۲۰۰
دو ضربی منصوری ۲۰۱
بختیاری ۲۰۲
فرود ۲۰۳
رنگ ۲۰۳
آواز اصفهان ..... 22:16 ..... ۲۰۷
پیش‌درآمد ۲۰۸
درآمد کرشمه ۲۱۰
چهارمضراب ۲۱۱
درآمد دوم ۲۱۳
بیات راجع ۲۱۳
چهارمضراب بیات راجع ۲۱۴
آواز بیات راجع ۲۱۴
عشاق ۲۱۶
شاه ختایی ۲۱۶
رهاب ۲۱۷
گوشه افشاری ۲۱۷
چهارمضراب افشاری ۲۱۷
آواز افشاری ۲۱۸
رهاب ۲۱۹
عشاق ۲۱۹
فرود به اصفهان ۲۱۹
رنگ ۲۲۰

استاد علی‌اکبر شهنازی (۱۲۷۶ـ۱۳۶۳) ردیف‌دانِ خلاق و نوازنده‌ی تار، در تهران در خانواده‌ای هنرمند دیده به جهان گشود. پدربزرگش، علی‌اکبر فراهانی، از نوازندگان برجسته‌ی دوره‌ی خویش و پدرش، آقاحسین‌قلی، و عمویش، میرزاعبدالله، از نوازندگان و ردیف‌دانان بنام موسیقی زمان خود بودند، به‌گونه‌ای که این خاندان تحولی در تدوین و آموزش ردیف موسیقی ایران پدید آورده‌اند.

علی‌اکبر شهنازی نزد پدر آموختن نوازندگی تار و ردیف موسیقی ایرانی را آغاز کرد و مورد تحسین او بود. در ۱۸ سالگی، با از دست دادن پدر، جانشین وی شد و آموزش شاگردان را برعهده گرفت. مدتی نیز در محضر درویش‌خان آموزش دید. سپس ردیف آقاحسین‌قلی و ردیف دوره‌ی عالی را ضبط کرد. عبدالحسین شهنازی، که از نامداران تار آن زمان بود، برادر و تعلیم‌دیده نزد وی است.

شیوه‌ی نوازندگی استاد شهنازی مملو است از مضراب‌ها و ریزهای متنوع، پاساژها، حرکت‌های دوبل نت، ویبره‌های دست راست و چپ، پنجه‌کاری و کنده‌کاری، شیوش‌های متنوع برای استاکاتو و خفه، گلیساندوها و تکیه‌های باصلابت و دیگر تکنیک‌ها که در دوره‌ی عالی به‌وفور دیده می‌شود. در ردیف حاضر، برخلاف بسیاری از ردیف‌های هم‌عصر شهنازی، بیشتر به گوشه‌های اصلی یا اصطلاحاً شاه‌گوشه‌ها پرداخته شده وگاه گوشه‌های ملودیک یا گوشه‌هایی با وزن عروضی مشخص هم معرفی می‌شود. از دیگر نکات این ردیف، کوک‌های نامتعارفی است که گاه به پیروی از ردیف آقاحسین‌قلی و احتمالاً آقاغلام‌حسین الگوبرداری شده است. همچنین مدگردی‌هایی در این مجموعه دیده می‌شود که بسیار گسترده‌تر از سایر ردیف‌هاست، مانند حضور افشاری در دستگاه ماهور و دلکش در آواز بیات ترک که عمدتاً با چهارمضراب همراه هستند. همچنین، در این ردیف، بسط و گسترش اوزان و الگوهای ریتمیک به‌شیوه‌ای هوشمندانه و خلاقانه مورد توجه بوده است؛ مانند معرفی طیف گسترده‌ای از کرشمه‌ها، بسته‌نگارها، زنگوله‌ها و نغمه‌ها در همه‌ی دستگاه‌های این ردیف و نیز پیش‌درآمدها و رنگ‌های بسیار متنوع و ضربی‌های مختلفی برای هر دستگاه که دارای میزان‌نماهای مختلف با سرعت‌های متفاوت هستند. برخلاف چهارمضراب‌های ردیف‌های پیشین، که عمدتاً کوتاه بودند و معمولاً برای معرفی دستگاه یا برخی گوشه‌ها به‌کار برده می‌شدند، چهارمضراب‌های ردیف استاد شهنازی خلاقانه‌تر و نسبت به نمونه‌های پیشین طولانی‌ترند و می‌توان شهنازی را از شمار کسانی دانست که این گونه موسیقایی را گسترش بیشتری داده‌اند.

تعادل بین تکنیک و موزیکالیته

عنوان دوره‌ی عالی به‌حق شایسته‌ی ردیف علی‌اکبرخان شهنازی است. او به‌واسطه‌ی استعداد و نبوغ فردی و نیز به‌دلیل برخورداری مستقیم از آموزش‌ها و فضای موسیقایی خاندان هنرمندش، به‌ویژه پدرش آقاحسین‌قلی، که برجسته‌ترین نوازنده‌ی تار زمان خود بود، در عنفوان جوانی به سطحی از مهارت و اِشراف بر ردیف نسل پیش از خود رسید که واجد اطلاق واژه‌ی استاد گردید. او دریافت که ردیف موسیقی ایرانی مستعد گسترش مبتنی بر اصالت است و در آثار خود به‌خوبی از عهده‌ی این کار برآمد. ردیف دوره‌ی عالی او سرشار از جملات بدیع، تحریرهای ساده و مرکب فراوان، ضربی‌های بسیار متنوع، مایه‌گردانی‌های نو، کوک‌های کمترمتعارف و تکثر آشکار الگوهای مختلف مضرابی است. کارها و نگاه‌های او همیشه یکسان نیست؛ مثلاً در ردیف او، دستگاه همایون بیشتر تغزلی و دستگاه شور بسیار کلاسیک و مبتنی بر سنت است و، درمجموع، با حفظ تعادلی آشکار بین سنت و نوآوری موفق شده است سطح بالاتری از توان نوازندگان موسیقی ایرانی را برای اجرای دستگاه‌های ردیف به چالش بکشد. اگرچه این گنجینه‌ی موسیقی طی دهه‌های گذشته به همت شاگردانش برای نوازندگان تار و سه‌تار شناخته شده بوده ولی نوازندگان سایر سازها تاکنون از تجربه‌ی ابعاد مختلف این ردیف تاحد زیادی بی‌بهره بوده‌اند.

اکنون با ممارست چندساله‌ی آقای حسین خواس برای بازنویسی و اجرای این ردیف برای ساز سنتور، امکان استفاده‌ی نوازندگان این ساز نیز از این گنجینه موسیقی ایرانی فراهم شده است. از طرفی طی جلسات متعدد بازنگری و مقابله‌ی آوانگاری حاضر با نمونه‌ی صوتی اجرای استاد شهنازی و تأکید اینجانب براستفاده از رسم‌الخط و اصول نگارش موسیقی متر آزاد مطابق ردیف چپ‌کوک دوره‌ی عالی استاد پایور، که خود تکمله‌ای است برای ردیف استاد صبا و دوره‌ی ابتدایی استاد پایور، اکنون مجموعه‌ی مکتوبی در اختیار نوازندگان سنتور قرار می‌گیرد که، بیش از سایر نگارش‌های موجود از این ردیف، معرف و مبین جزئیات زمان‌بندی و ظرایف مضرابی برای ساز سنتور است.

علی بهرامی‌فرد

پاییز ۱۴۰۲